

III. Uluslararası Aksaray Sempozyumu (25-27 Ekim 2018)
3rd. International Aksaray Symposium (25-27 October 2018)

Tam Metinler / Full Texts

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOMUNCU BABA TARİH VE KÜLTÜR ARAŞTIRMALARI
UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINI

III. Uluslararası Aksaray Sempozyumu (25-27 Ekim 2018)
Tam Metin Kitabı

EDİTÖRLER

Mehmet Sami YILDIZ
Aksaray Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi

Ayşegül CAN
Aksaray Üniversitesi,
Somuncu Baba Tarih ve Kültür Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

Mehmet ÖZKAYA
Aksaray Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

ISBN: 978-605-88368-8-4

Aralık 2018

“III. Uluslararası Aksaray Sempozyumu” isimli kitabın tüm yayın hakları Aksaray Üniversitesi Somuncu Baba Tarih ve Kültür Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi’ne ait olup her hakkı saklıdır. Bu yayının hiçbir kısmı, editörlerin önceden yazılı izni olmaksızın çoğaltılamaz, bir geri çağrı sisteminde saklanamaz veya herhangi bir biçimde elektronik veya mekanik, kopyalama, kayıt veya başka yollarla iletilemez.

All rights of publication of the book "III. International Aksaray Symposium" belong to Aksaray University Somuncu Baba History and Culture Research and Practice Center and all rights are reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system or transmitted in any form or by any means electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior written permission of editors.

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sami YILDIZ
Sempozyum Başkanı

İletişim
aksaraysempozyumu@gmail.com
Sekreter
Öğr. Gör. Ayşegül CAN (Aksaray Üniversitesi)

AKSARAYLI ŞAİR SEYF-İ FERGÂNÎ VE DİVANİ

İsmail Söylemez¹

Özet

Aksaraylı şair Seyf-i Fergânî, h.VII. ve VIII./m. XIII-XIV. yüzyılın usta şairlerindendir. Şairin asıl adı, Muhammed'dir. Lakabı, Seyfeddîn'dir. Künyesi, Ebu'l-Mehâmid'dir. Nisbesi, Fergânî ve mahlası da Seyf veya Seyf-i Fergânî'dir. Şairin tam adının *Seyfeddîn Ebu'l-Mehâmid Muhammed-i Fergânî* şeklindedir. Şairin Fergânî mahlasını kullanmasının sebebi Fergânâ'da dünyaya gelmesidir. Şair Fergânâ'da doğmuş ancak genç yaşta Aksaray'a yerleşmiş ve vefatına kadar Aksaray'da yaşamıştır.

Doğum tarihi net olarak bilinmeyen ancak divanındaki bilgilerden hareketle tahminen hicrî 640/1242-1243 civarında doğduğu bilinmektedir. Şairin doğum yeri de kesin olmamakla birlikte Fergânâ olarak ifade edilmektedir. Şairin, adı bahsinde anılan bilgilerden hareketle ve nitekim kullandığı mahlastan aslen Fergânâlı olduğu ve Maverâünnehir bölgesinde yer alan Fergânâ vadisi diye bilinen bölgede dünyaya geldiği anlaşılmaktadır. Fergânâ, Seyhun ırmağının kuzeyinde yer almaktadır. Genellikle Fergânâ vadisi şeklinde anılan ve Tanrı dağları ile Altay dağları arasında yer alan bölgenin toprakları günümüzde Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan arasında bölünmüştür. Yine günümüzde Özbekistan'da Fergânâ adında bir şehir de bulunmaktadır. Fergânâ şehri, bugün de Özbekistan'ın önemli kültür ve ekonomi merkezlerinden birisidir.

Seyf-i Fergânî'nin, tam olarak hangi tarihte yahut kaç yaşında Fergânâ'dan ayrıldığı bilinmiyorsa da, Fergânâ'dan Anadolu'ya göçünün muhtemelen genç yaşlarda vuku bulduğu söylenmektedir. Bazı rivayetlerde Moğol istilasının yol açtığı o kargaşa döneminde memleketi Fergânâ'dan ayrıldıktan sonra Anadolu'ya gelmeden önce bir süre Tebriz'de ve Hârezm'de yaşadığı söylenmektedir.

Bir süre Tebriz'de yaşayan Fergânî, oradan ayrılarak Anadolu'ya gelmiş ve Aksaray'a yerleşmiştir. Seyf-i Fergânî'nin Tebriz'den ayrılış tarihi hakkında da kesin bir bilgi bulunmaktadır.

Eldeki bilgiler şairin uzun bir süre Aksaray'da yaşadığını, Aksaray'da vefat ettiğini ve şiirlerinin büyük çoğunluğunu da Aksaray'da yaşarken kaleme aldığını göstermektedir. Anılan dönemde Aksaray şehrinin önemini göstermesi açısından aynı dönemde Anadolu'ya gelen Mevlana'nın Konya'ya yerleşirken Seyf'in Aksaray'a yerleşmesi dikkat çekicidir. Nitekim tarihî kaynaklar incelendiğinde o dönemde Aksaray şehrinin de önemli bir merkez olduğu görülmektedir. Aksaray, Konya ve Karaman ile birlikte Selçuklu döneminde rağbet gören şehirlerden birisidir. Aksaray şehri, bu dönemde büyük bir önem taşıyan Sivas-Kayseri-Aksaray-Konya bağlantısını sağlayan önemli bir güzergâh üzerinde bulunan önemli bir şehirdir.

Uzun süre Aksaray'da yaşayan Seyf-i Fergânî, burada vefat etmiştir. Şairin doğum tarihi gibi ölüm tarihi de belli değildir. Ancak h.k. 705/1305 yılından sonra ve 749/1348 yılından önce vefat ettiği tahmin edilmektedir. Çeşitli kaynaklarda yer alan bir bilgiye göre Fergânî'nin, 749/1348 yılında, 80 yaşında küçük bir şehir olan Aksaray'ın hankâhlarından birinde pek de tanınmamış bir şekilde yalnızlık içerisinde vefat ettiği ifade edilmektedir.

Seyf'in isminin tezkirelerde ve aynı şekilde ileri gelen tasavvuf ehli ve ariflerin eserlerinde de anılmamasının sebebi olarak da, Seyf'in erken dönemde Fergânâ'yı terk ederek Aksaray'a yerleşmesi ve burada da sadece Farsça şiirler kaleme alması ve bir daha Fergânâ'ya geri dönmemesi şeklinde ifade edilmektedir. Bazı kaynaklar da Fergânî'nin dönemin kültür merkezi Konya'da değil de Aksaray'da yaşamasını bu bilinmezliğin nedeni olarak zikreder. Ancak bu her iki iddia da zayıftır. Zira şairin divanı dikkatle incelendiğinde şairin sert eleştiri yüklü dili, zalim ümerayı övmekten kaçınması, dünyadan elini eteğini çekmesi ve Aksaray'da bir hankâhta mütevazı bir hayat sürmesi nedeniyle özellikle görmezden geldiğini söylemek mümkündür.

Seyf-i Fergânî'nin, Farsça divanı dışında bir eseri bulunmuyor. Günümüze kadar ulaşan divanın mevcut nüshalarından anlaşıldığına göre şairin bizzat kendisi tarafından tertip edilen divanı günümüze kadar ulaşmış olup tespit edilmiş üç nüshası bulunmaktadır. Bu nüshalardan müellif hattı olan birinci nüsha, Kütahya Vahid Paşa kütüphanesinde, ikinci nüsha İstanbul Üniversitesi kütüphanesinde ve üçüncü nüsha da Topkapı Sarayı Revan Köşkü kütüphanesinde bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Seyf-i Fergânî, Aksaray, Farsça.

¹ Öğr. Görv. Dr., İnönü Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu, ismail.soylezmez@inonu.edu.tr, soylemezismail@hotmail.com

THE POET FROM AKSARAY SAYF-İ FARGHĀNĪ AND HIS DİVAN

Abstract

The poet from Aksaray Seyf-i Fergani is a master poet of XIII-XIV century. The real name of the poet is Muhammad. The full name of the poet is Seyfaddin Abu'l-Mehâmid Muhammad-i Fergânî. He was born in the Fergânâ but settled in Aksaray at a young age and lived in Aksaray until his death.

The poet's date of birth is not known clearly, but it is known that he borned at about 640/1243. The place of birth of the poet is also expressed as Fergânâ with no certainty. It is understood that the poet came to the world known as Fergânâ and the region known as Fergânâ Valley, which is located in Maverannnahr region. Fergânâ is located to the north of Seyhun Ridge. The territory of the region, which is generally referred to as the Fergana valley and located between the mountains of Tanrı/God and the Altay mountains, is now divided between Uzbekistan, Tajikistan and Kyrgyzstan. Today, there is also a city called Fergânâ in Uzbekistan. Fergana is one of the important centers of culture and economy in Uzbekistan today.

It is said that the migration from Fergânâ to Anatolia probably at young age, even though Seyf-i Ferganî is not known exactly at what time or how old he left Fergânâ. Bu we know have lived in Tabriz and Hârezm for a time before he came to Anatolia after he left his native Fergânâ during the turmoil caused by the Mongol invasion.

Fergani, who lived in Tabriz for a while, left there and came to Anatolia and settled in Aksaray. There is also no certain information about the date of leaving of Seyf-i Fergani from Tabriz.

The information available shows that the poet has lived in Aksaray for a long time, that he died in Aksaray. It is remarkable that Mevlana who came to Anatolia at the same period settled in Konya and settle Seyf in Aksaray in terms of showing importance of Aksaray city. As a matter of fact, when the historical sources are examined, it is seen that Aksaray city is also an important center at that time. Aksaray, Konya and Karaman during the Seljuk time is one of the popular cities. The city of Aksaray is an important city located on an important route connecting Sivas-Kayseri-Aksaray-Konya which is of great importance in this period.

Seyf-i Fergani, who lived in Aksaray for a long time, died here. The date of death, such as the birth date of the poet, is also unclear. But it is estimated that he died after 705/1305 and before 749/1348. According to a source in various sources, it is stated that Fergani died in solitude in an unknown place in Aksaray, a small city 80 years old, in 749/1348.

Seyf-i Fergani does not have a work other than a Persian divan. According to the present version of the divan which reaches to today, it is understood that the poet himself has reached the date of the divan organized by himself and there are three copies which are determined. The first copy, which is a master copy from these copies, is in the library of Kütahya Vahid Pasha, the second copy is in Istanbul University Library and the third copy is in Topkapı Palace Revan Mansion Library.

Keywords: Sayf-i Farghānī, Aksaray, Persian.

GİRİŞ

Seyf-i Fergânî, h.VII. yüzyılın sonlarında ve VIII. yüzyılın başlarında Aksaray'da yaşamış, eser vermiş Fergânâ doğumlu bir şairdir. Şair her ne kadar Aksaray doğumlu olmasa da eldeki bilgilere hayatının ilk gençlik döneminde dönemin mücbir şartları ve Anadolu'nun cezbedici imkânları vesilesiyle uzun bir güzergâhı takip ederek Aksaray'a gelerek buraya yerleştiği ve ömrünün sonuna kadar da Aksaray'da tedris ile meşgul olarak yaşadığı anlaşılmaktadır. Şairin Anadolu sahasında Farsça eser kaleme alan önemli şairler arasında yer almasının yanı sıra bizler için asıl önemi ise yaşadığı döneme dair Anadolu'nun durumuna ışık tutan, dönemin sosyolojisiyle ilgili önemli bilgiler veren son derece güçlü şiirler yazmış olmasıdır. Merhum Ahmed Ateş'in şairin bir kasidesini "Anadolu'nun Gözyaşları" ismiyle nitelemesi de şairin bu alandaki önemini vurgulamaktadır.

Anadolu'da Farsça şiir söyleyen şairlerin en büyüklerinden biri olan Seyf-i Fergânî'nin bir divanı bulunmaktadır. Divanı, toplamda 10.277 beyittir. Fergânî'nin şiirleri kaside, gazel ve az sayıda kıta ve rubaiden oluşmaktadır. Seyf-i Fergânî'nin, Farsça divanı dışında bir eseri bulunmuyor. Günümüze kadar ulaşan divanın mevcut nüshalarından anlaşıldığına göre şairin bizzat kendisi tarafından tertip edilen divanı günümüze kadar ulaşmış olup tespit edilmiş üç nüshası bulunmaktadır. Bu nüshalardan müellif hattı olan birinci nüsha, Kütahya Vahid Paşa kütüphanesinde, ikinci nüsha İstanbul Üniversitesi kütüphanesinde ve üçüncü nüsha da Topkapı Sarayı Revan Köşkü kütüphanesinde bulunmaktadır. Türkiye'de henüz matbu olarak neşredilmemiş olan divânın İran'da biri Tahran Üniversitesi yayınları tarafından olmak üzere çok sayıda neşri yapılmıştır. Seyf'in divanı, biri bu tebliğin yazarına ait olmak üzere Türkiye'de iki doktora çalışmasına konu olmuştur. Türkiye dışında da Seyf-i Fergânî divanı konulu onlarca yüksek lisans ve doktora çalışması yapılmıştır.

1.Seyf-i Fergânî Divânının Yazma Nüshaları ve Neşirleri

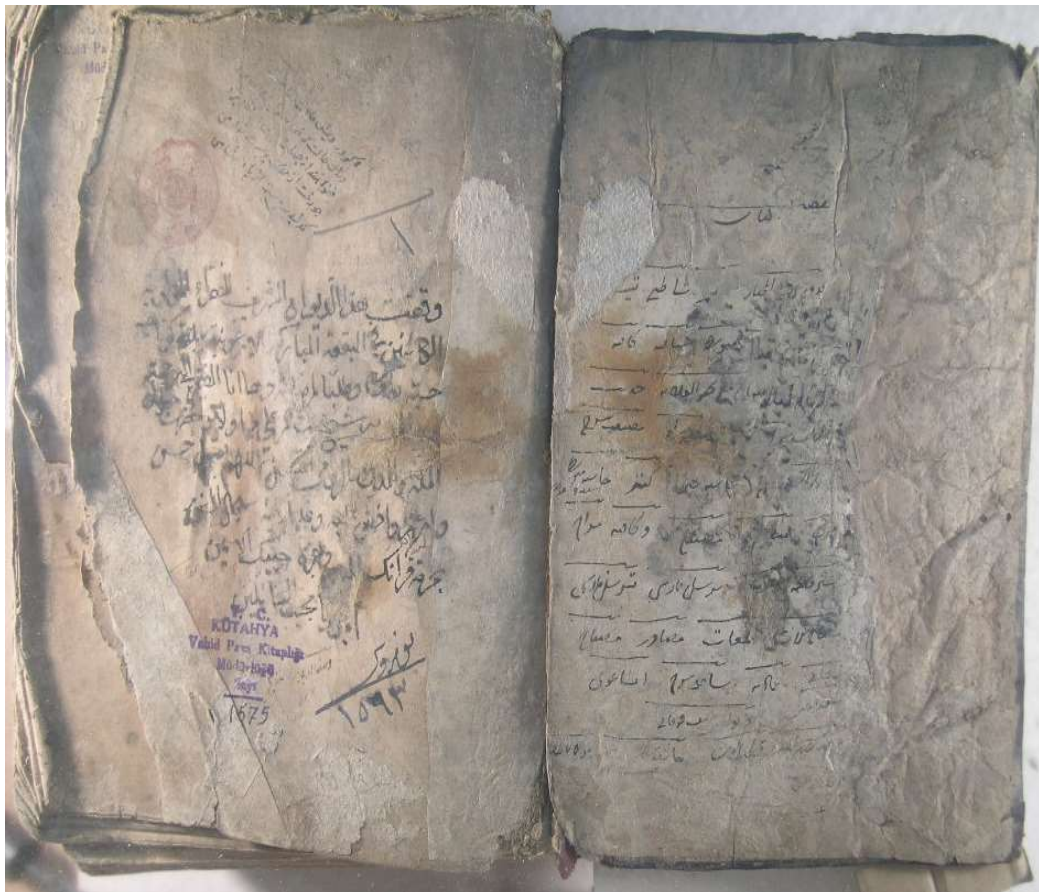
1.1. Kütahya, Vahid Paşa Kütüphanesi, No: 1575

Divanın eldeki birinci nüshası, aynı zamanda müellif hattı olan nüsha Kütahya Vahid Paşa kütüphanesinde bulunan 1575 nolu nüshadır. Şairin kendi el yazısıyla kaleme almış olduğu bu nüsha, Ahmed Ateş ve Nihad Çetin tarafından 1954 yılında tespit edilmiştir. Bu nüshanın özellikleri şu şekildedir: Ortası şemseli, meşin bir cilt içinde 375 varak, sarı, saman renginde ve pembe renklerde kalınca kâğıtlar kullanılmıştır. 24x18 ebadında ve 15 satırlıdır. Söz başları kırmızı mürekkeplelidir. Şiirler, gelenek olduğu üzere kafiyelerine göre alfabetik sırayla dizilmemişlerdir. Divanda istinsah kaydı bulunmamaktadır. Ancak varak 372b'deki kayıtlı *kutibe fi şevvâl senetin hamsin ve seb'a mi'e (yedi yüz elli senesi şevvalinde yazıldı)* şeklindeki kıraat kaydından nüshanın 750/1349 yılında okunduğu, haliyle bu tarihten önce istinsah edildiği anlaşılmaktadır. Ahmed Ateş, anılan yazmada çizilmiş, silinmiş, kenara ilave edilmiş, çizilip tashih edilmiş beyitler ve parçalar olduğunu belirterek nüshanın yazıldıktan sonra müellif tarafından gözden geçirildiğini ve düzeltildiğini söylemektedir.²

² Ateş, Ahmed; "Anadolu'nun Unutulmuş Büyük Bir Şairi: Sayf al-Dîn Muhammed al Farğânî", *Belleten*, XXIII/91, 1959, s. 416.

Seyf-i Fergânî Divanı, (Şairin müsveddesi. Kütahya, Vahid Paşa Kütüphanesi, No: 1575)

Seyf-i Fergânî Divanı, (Şairin müsveddesi. Kütahya, Vahid Paşa Kütüphanesi, No: 1575)

Seyf-i Fergânî Divanı, (Şairin müsveddesi. Kütahya, Vahid Paşa Kütüphanesi, No: 1575)

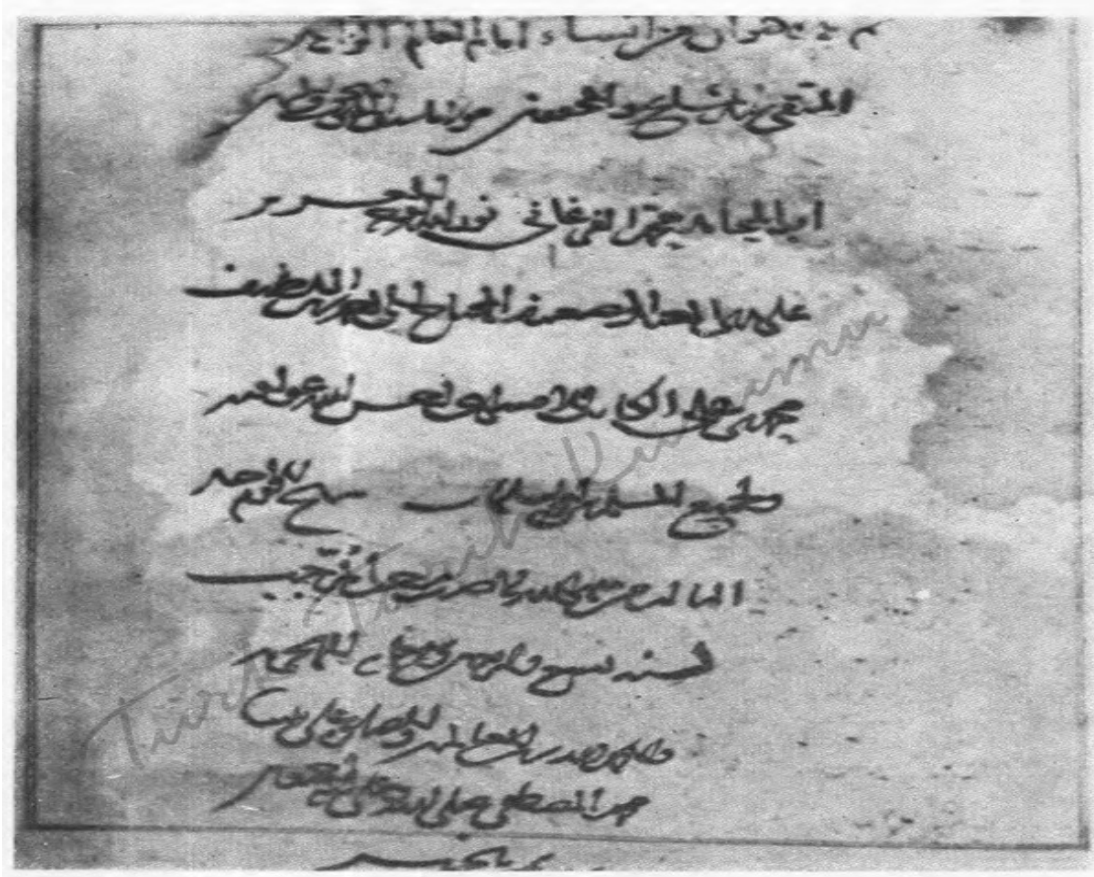
1.2. İstanbul, Üniversite Kütüphanesi, No: F 171

Divanın ikinci nüshası ise İstanbul Üniversitesi kütüphanesinde bulunmaktadır. Üniversite kütüphanesindeki F171 nolu bu nüshanın özellikleri şu şekildedir: Yeni yapılmış kırmızı meşin bir cild içinde 368 varak, 25x17.5 ebadında, 15 satırlıdır. Az saykallı kalın kâğıt, çift çizgi halinde kırmızı mürekkeple cedvel, Anadolu neshi, kahverengi mürekkep, söz başları kırmızı mürekkeplidir. Bu nüshada istinsah kaydı bulunmaktadır. İstinsah kaydı şu şekildedir:

تم هذه ديوان من انشاء امام العالم الزاهد المتقى سيد المشايخ والمحققين مولانا سيف الله والحق و الدين ابو المحامد محمد
الفرغانى نور الله روحه العزيز على يدى العبد الضعيف المحتاج الى رحمه ربه اللطيف محمد بن على الكاتب الاقسرائى
بتاريخ يوم الاحد االث من رجب لسنه تسع و اربعين و سبعمائيه الهجرية

Bu nüshada da kasideler ve gazeller birarada olup, kafiye esaslı bir sıralama yapılmamıştır. Birçok şiirde mahlas beyti yoktur. Atlamalar vardır. Şiirlerde noksanlıklar vardır ancak noksan kısımlar nüshanın başka kısmında bulunmaktadır.³

³ Ateş, Ahmed; “Anadolu’nun Unutulmuş Büyük Bir Şairi”, s. 417.

Seyf-i Fergânî Divanı, İstanbul Üniversitesi, F 171 nolu nüshanın istinsah kaydı.

1.3.Topkapı Sarayı Müzesi, Revan Köşkü Kütüphanesi, No: 984

Divanın üçüncü nüshası ise Topkapı Sarayı müzesi Revan Köşkü kütüphanesindeki 984 nolu nüshadır. Bu nüsha Nihad Çetin tarafından Revan Köşkü kütüphanesinde tespit edilmiştir. Nüshanın özellikleri şu şekildedir: Şemseli, kahverengi, meşin, yıpranmış bir cild içinde 361 varak, 22.5x18 ebadında, yıldız cedvel içinde, kusursuz talik yazı, bütün başlıklar yaldızlı, kâğıdı saman rengi, saykallı ve kalın olup 15 satırlıdır. Nüshanın istinsah kaydı şu şekildedir:

كتب العبد المذنب المحتاج الى رحمه ربه الكريم الغنى محمد بدخشى الحسنى فى سنة 904 اربع و تسعماية الهجرية

Yine başka bir sayfada da dairevi bir tezhip içinde şu kayıt vardır:

ديوان سيف فرغانى مشتمل بر بدايع معانى برسم مطالعه السلطان العظيم ابو النصر بايزيد خان بن محمد خان.....

Bu kayıttan anlaşıldığı üzere nüsha Fatih'in oğlu sultan Bayezid'in hususi kütüphanesi için yazılmıştır. Bu nüshada, kütüphane için yazılan diğer eserlerde olduğu gibi, yıldız ve mavi zeminli bir başlık ve bunun ortasında kûfî yazı ile bir besmele bulunmaktadır. Şiirler sonraki divanların mutad tertibine sokulmuştur. Kasideler ve gazeller, kıtalar ve rubailer şeklinde tasnif edilmiş ve alfabetik olarak sıralanmıştır.⁴

1.4. Seyf-i Fergânî Divânı Neşirleri

Seyf-i Fergânî Divanı, matbu olarak ilk defa Zebihullâh-i Safâ tarafından h.ş. 1341/1962'de Tahran'da yayımlanmıştır. Tahran üniversitesi tarafından yayımlanan divanın bu birinci baskısı üç cilt olarak basılmıştır. Bu baskıda, birinci cilt kasidelerden, ikinci cilt kıtalardan ve gazellerden, üçüncü cilt de 261 gazelden oluşmaktaydı. Safâ, divanın bu neşirini üniversite nüshasını esas alarak 1341-4/1962-65 yılları arasında gerçekleştirmiştir. Nitekim Safâ da divanın önsözünde, anılan divandan Ahmed Ateş vasıtasıyla haberdar olduğunu, gene onun aracılığıyla mikrofilmlerine ulaştığını ve divanın birinci baskısını Üniversite nüshasının mikrofilmlerini esas alarak neşrettiğini söylemektedir. Safâ, Revan

⁴ Ateş, Ahmed; "Anadolu'nun Unutulmuş Büyük Bir Şairi", s. 418.

Köşkü nüshasını ancak 1344/1965 yılında Ankara’da görev yapan Muhammed Emîn-i Riyâhî’nin temin ederek kendisine gönderdiğini ifade eder. Sonraki yıllarda Almanya’da bulunduğu sırada kendisini Lübeck’te ziyaret eden Seyyid Muhammed-i Turâbî ile birlikte matbu nüshayı Revan Köşkü nüshası ile karşılaştırarak gerekli düzeltmeleri yaptılar. Safâ, bu düzeltme esnasında Üniversite nüshasındaki mevcut eksiklikleri Revan Köşkü nüshasından istifadeyle tamamladığını ifade eder. Divanın düzeltilmiş hâli 1364/1985 yılında Firdevs Yayınları tarafından yayımlandı. Divanın son baskısı da 1391/2012 yılında Torâbî’nin yeniden gözden geçirmesiyle Firdevs Yayınları tarafından Tahran’da yayımlanmıştır.⁵ Divanların nüsha farkları, son baskıda üniversite için *u* ve Revan Köşkü için *r* şeklinde dipnotta gösterilmiştir.

Divân daha sonra çeşitli özel yayınevleri tarafından da yayımlanmıştır. Nitekim elimizde bulunan ve bu çalışmada esas olarak alınan divan, İntişârât-i Firdevs tarafından yayımlanmış olan **1392/2013** tarihli ikinci baskıdır. Bu baskı, Seyyid Muhammed-i Turâbî tarafından gözden geçirilmiştir. Künyede, Zebihullâh-i Safâ’nın tashihi ve mukaddimesiyle yayımlandığı belirtilmiştir. Nitekim Safâ’nın şairin hayatı, şiiri ve divanı hakkında kaleme aldığı mukaddime, kendisinin el yazısıyla bu baskının da başında yer almaktadır.

2. Divânın Muhtevası

2.1. Nazım Şekilleri

Seyf-i Fergânî Divanı’nda, kaside, gazel, kıta ve rubaî türünde nazım şekilleri bulunmaktadır. Divanın elimizde bulunan matbu nüshasında birinci bölüm kasidelere ayrılmıştır. Bu bölümde 120 adet kaside yer almaktadır. Divanda yer alan 5 adet kıt’a için müstakil bir bölüm ayrılmamıştır. Kıt’alar, kasideler bölümü içerisinde yer almaktadır. Kasideler ve kıt’alar toplamda 3420 beyitten oluşmaktadır. İkinci bölümde gazeller yer almaktadır. Bu bölümde yer alan 582 gazel, toplamda 6811 beyitten oluşmaktadır. Üçüncü bölüm rubailere ayrılmıştır. Bu bölümde 23 rubai yer almakta ve rubailer toplamda 46 beyitten oluşmaktadır. Seyf-i Fergânî Divanı, toplamda 10.277 beyitten oluşmaktadır.

2.2. Redifler

Seyf’in dikkat çeken diğer bir özelliği de sıklıkla redif kullanmasıdır. Zaman zaman çok zor redifler kullandığı ve kullanımda dili çok zorladığı da dikkat çekmektedir. Kasidelerinde redife sıklıkla yer vermesi bazı beyitlerin kuvvet ve canlılığını azaltmakta, âdeta üslubun akıcılığını sekteye uğratmaktadır. Redif seçiminin tekil ve çoğul isimler, basit ve birleşik fiiler ve kısa cümleler olduğu görülmektedir. Redifli uzun kasideler kaleme almıştır. Özellikle bu redifli uzun kasidelerde dilin muğlaklaştığı, ifade gücü ve anlamın geri planda kaldığı dikkat çekmektedir. Kullandığı rediflere örnek olarak *hurûf, endîşe, hosn, âyîne, hekîket, âftab, sâye, seng, dendân, şokûfe, gol, pây, engoşt, goher, meşgûl, me’kûl* kelimeleri anılabilir.

2.3. Vezinler

Divanda mevcut manzumelerin hepsinin taktii yapılarak bahri ve vezni bulunmuştur. Bahirler, nicelik yani en çok kullanım esasına göre tertip edilmiş ve her bahirdeki vezinlerin sayısı zikredilerek divanda yer alan manzumelerdeki kullanım yüzdesi çıkarılmıştır.

Divanda mevcut olup ele alınan manzumelerin toplamı 582 gazel, 125 kaside, 23 rubai ve 5 kıta olmak üzere 730 manzumeden oluşmaktadır. Seyf-i Fergânî, zikredilen manzumelerini remel (237), hezec (148), muzâri’ (124), müctes (104), hafif (57), mütekârib (28), münserih (17), recez (11), seri’ (4) olmak üzere toplam 9 ayrı bahirde ve 32 ayrı vezinde söylemiştir.

Divanın genelinde en çok kullanılan bahir Remel bahridir. En az kullanılan bahir ise Seri’ bahridir. Divanda en çok kullanılan ilk üç vezin ise remel bahrinden müsemmen-i mahzûf (102 manzume): fâilâtün / fâilâtün / fâilâtün/ fâilün, muzari bahrinden müsemmen-i ahreb-i mekfûf-i mahzûf (100 manzume): mefûlû / fâilâtü / mefâilû / fâilün ve remel bahrinden müsemmen-i mahbûn-i eslem (73 manzume): mefâilün / feilâtün / mefâilün / fe’lün vezinleridir.

⁵ Safâ, Zebihullâh, *Târîh-i Edebiyât der Îrân*, İntişarat-i Firdevs, Tehran, 1390, s. 630-31; *Divân-i Seyf-i Fergânî*, İntişarat-i Firdevs, Tehran, 1390, s. 34. (sohen-i musahhîh)

Divan, genel olarak dikkate alındığında toplamda 32 farklı veznin kullanıldığı görülmektedir. Divanda kullanılan bahir ve vezinler kullanım sıklığına göre şu şekilde sıralanmaktadır:

2.3.1. Kullanım Niceliğine Göre Bahirler ve Vezinleri

1. Remel Bahri (237 manzume):

Seyf-i Fergânî, 237 manzumesini bu bahirde söyleyerek hezec bahrinden sonra en çok bu bahirden yararlanmıştır. Divandaki manzumelerin % 32.46'sını ihtiva eden bu bahrin 7 vezni kullanılmıştır. Bu vezinler şu şekildedir:

1.1. Müsemmen-i mahzûf (102 manzume):

Fâilâtün / fâilâtün / fâilâtün/ fâilün

1.2. Müsemmen-i mahbûn-i eslem (73 manzume):

Fâilâtün / feilâtün / feilâtün / fe'lün

1. 3. Müsemmen-i mahbûn-i mahzûf (34 manzume):

Fâilâtün / feilâtün / feilâtün / feilün

1.4. Müseddes-i mahzûf (25 manzume):

Fâilâtün / fâilâtün / fâilün

1.5. Müsemmen-i meşkûl (1 manzume):

Feilâtü / fâilâtün / feilâtü / fâilâtün

1.6. Müsemmen-i salim (1 manzume)

Fâilâtün / fâilâtün / fâilâtün / fâilâtün

1.7. Müseddes-i mahbûn-i eslem (1 manzume)

Feilâtün / feilâtün / fe'lân

2. Hezec Bahri (148 manzume)

Seyf-i Fergânî, 148 manzumesini bu bahirde söylemiş olup bu bahir en çok kullandığı ikinci bahirdir. Bunlar, divandaki manzumelerin % 20.27'sini oluşturmaktadır. Bahrin 8 vezni kullanılmıştır. Bu vezinler şu şekildedir:

2.1. Müseddes-i mahzûf (41 manzume):

Mefâilün / mefâilün / feûlün

2.2. Müsemmen-i sâlim (37 manzume):

Mefâilün / mefâilün / mefâilün / mefâilün

2.3. Müseddes-i ahreb-i makbûz-i mahzûf (24 manzume):

Mefûlü / Mefâilün / feûlün

2.4. Müsemmen-i ahreb-i mekfûf-i mecbûb (12 manzume)

Mefulü / mefâilü / mefâilü / feul

2.5. Müsemmen-i ahreb-i mekfûf-i ebter (11 manzume)

Mefulü / mefâilü / mefâilün / fa'

2.6. Müsemmen-i ahreb (12 manzume):

Mefûlü / mefâilün / mefûlü / mefâilün

2.7. Müsemmen-i ahreb-i mekfûf-i mahzûf (7 manzume):

Mefûlü / mefâilü / mefâilü / feûlün

2.8. Müseddes-i ahreb-i makbuz (4 manzume):

Mefülü / mefâilün / mefâilün

3. Muzâri' Bahri (124 manzume)

Fergânî, 124 manzumesini bu bahirde söylemiş ve bu bahrin 3 vezninden faydalanmıştır. Bunlar divandaki manzumelerin % 16.98'ini oluşturmaktadır. Bu vezinler şu şekildedir:

3.1. Müsemmen-i ahreb-i mekfûf-i mahzûf (100 manzume):

Mefülü / fâilâtü / mefâilü / fâilün

3.2. Müsemmen-i ahreb (23 manzume):

Mefülü / fâilâtün / mefülü / fâilâtün

3.3. Müsemmen-i ahreb-i mekfûf (1 manzume):

Mefülü / fâilâtü / mefâilü / fâilâtün

4. Müctes Bahri (104 manzume)

104 manzumede kullanılan bu bahirin 3 veznine yer verilmiştir. Bu vezinler divandaki manzumelerin % 14.24'ünü teşkil etmektedir.

4.1. Müsemmen-i mahbûn-i eslem (72 manzume):

Mefâilün / feilâtün / mefâilün / fe'lün

4.2. Müsemmen-i mahbûn-i mahzûf (29 manzume):

Mefâilün / feilâtün / mefâilün / feilün

4.3. Müsemmen-i mahbûn (3 manzume):

Mefâilün / feilâtün / mefâilün / feilâtün

5. Hafif Bahri (57 manzume):

Fergânî, 57 manzumesini bu bahirde söylemiş ve bu bahrin iki veznini kullanmıştır. Bu da divandaki manzumelerin % 7.80'ini oluşturmaktadır.

5.1. Müseddes-i mahbûn-i eslem (32 manzume):

Fâilâtün / mefâilün / fe'lün

5.2. Müseddes-i mahbûn-i mahzûf (25 manzume):

Fâilâtün / mefâilün / feilün

6. Mütekârib Bahri (28 manzume)

Şair, 28 manzumeyi bu bahirde söylemiştir. Bu bahir divandaki manzumelerin % 3.83'ünü teşkil etmektedir. Bahrin kullanılan iki vezni şu şekildedir:

6.1. Müsemmen-i mahzûf (20 manzume):

Feülün / feülün / feülün / feül

6.2. Müsemmen-i sâlim (8 manzume):

Feülün / feülün / feülün / feülün

7. Münserih Bahri (17 manzume)

Divan genelinde 17 manzumede kullanılan bu bahrin üç veznine yer verilmiştir. Bu bahir divandaki manzumelerin % 2.32'sini teşkil etmektedir.

7.1. Müsemmen-i matvî-yi menhûr (10 manzume):

Müfteilün / fâilâtü / müfteilün / fa'

7.2. Müsemmen-i matvî-yi mekşûf (5 manzume):

Müfteilün / fâilün / müfteilün / fâilün

7.3. Müsemmen-i matvî-yi meksûf (2 manzume):

Müfteilün / fâilün / müfteilün / fâilün

8. Recez Bahri (11 manzume)

11 manzumede bu bahirden istifade edilmiş ve sadece 3 veznine yer verilmiştir. Bu da divandaki manzumelerin % 1.50'sini karşılamaktadır.

8.1. Müsemmen-i sâlim (8 manzume):

Müstefilün / müstefilün / müstefilün / müstefilün

8.2. Müseddes-i sâlim (2 manzume):

Müstefilün / müstefilün / müstefilün

8.3. Müsemmen-i matvî-yi mahbûn (1 manzume):

Müfteilün / mefâilün / müfteilün / mefâilün

9. Seri' Bahri (4 manzume):

Seyf-i Fergânî'nin en az faydalandığı bahirdir. Divanda sadece 4 kez ve tek vezinle kullanılmıştır. Divandaki manzumelerin % 0.54'ünü karşılamaktadır.

9.1. Müseddes-i matvî-yi mekşûf (4 manzume):

Müfteilün / müfteilün / fâilün

2.4. Divanın Konusu

Divan, dinî-tasavvufî içerikli, yoğun sosyal eleştiri ifade eden şiirler içeren, yazıldığı döneme ışık tutacak açık ve yoğun veriler sunan bir muhteveya sahiptir. Fergânî'nin kasidelerinde çeşitli mevzuların işlendiği görülmektedir. Daha çok dinî-tasavvufî ve ahlakî şiirler dikkat çekmektedir. Kasidelerinin içeriği genellikle, nasihat, dönemin sıkıntılarına yönelik eleştiriler ve şikâyetlerdir. Şairin gazel şeklindeki şiirleri de aşk mevzularına dairdir. Divanın tespiti ve neşri hususunda kendisine çok şey borçlu olduğumuz Ahmed Ateş, şairin divanını *genel olarak dinî ve tasavvufî şiirleri içine alan ve çok yüksek bir seviye ve ruha delalet eden kaside, kıt'a ve gazel şeklindeki şiirlerden meydana gelen bir divan* şeklinde zikretmektedir.⁶

3. Divandaki Türkçe Unsurlar

Moğolların Farsça konuşulan coğrafyayı işgali ve egemenlikleri sırasında memleketi Moğolların yasalarına göre idare etmelerinden dolayı, Moğolların kullanmakta olduğu çok sayıda kavram devlet teşkilatlarında kullanılmaya başlandı. Bu nedenle de Farsçaya çok sayıda Türkçe kelime geçmiştir. Bu etki Fergânî'nin şiirlerinde de çok az da olsa görülmektedir. Fergânî de şiirlerinde Türkçe kelimeler kullanmıştır ancak bu kelimelerin anılan dönemde Farsçaya geçen kelimeler mi olduğu yoksa şairin Türkler arasında uzun yıllar ömür sürmesinin etkisiyle diline girmiş kelimeler mi olduğu tam olarak bilinmemektedir. Seyf-i Fergânî'nin şiirinde geçen ve tarafımızca tespit edilen *ulâğ*, *yerlîğ*, *koncûr*, *temgâ* gibi kelimelere örnek olarak şu beyitler verilebilir:

کجا به منزل وصلت رسم چو اندر راه

اولاغ عمر سقط می شود بهر فرسنگ

Nasıl varayım vuslat konağına zira şu yolda

Ömür eşeği sakatlanıyor her fersahta

K 92/39-1240

⁶ Ateş, Ahmed; *İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eerler I*, MEB, İstanbul, 1968, s. 208.

Ulâğ Türkçede eşek anlamında kullanılan bir kelimedir.

چو زر قلب مردود است و تقویم کهن باطل

درین ملکی که ما داریم، برلیغ تترار تو

Sahte altın gibi geçersiz ve eski takvim gibi batıldır
Bizim yaşadığımız bu memlekette senin Tatar yarlığın

K 42/4-130

Bu şiirde geçen *yarlığ* Türkçe bir kelime olup emir anlamındadır.

حاکمان دردم از او قنجر و تمغا خواهند

عنکبوت ار بنهد گارگه جولاهی

Yetkililer ondan da vergi ve haraç isterler
Örümcek bir dokuma atölyesi kursa

K 147/76-2489

Bu şiirdeki *ķoncūr* yıllık vergi anlamında ve *temgā* da mühür anlamında olup Türkçe kelimelerdir.

Bu kelimelerin yanı sıra şiirlerde tespit edilen üç ay ismi de kullanılmaktadır. Bunlar nisan, temmuz ve haziran aylarının isimleridir.

Nisan ayının adı da bir şiirde *nisan yağmurları* bağlamında anılmaktadır. Şairin kelime tercihinde Farsça asıllı ismi kullanarak yaklaşık bir karşılık vermektense doğrudan Anadolu'da kullanılmakta olan *nisan* kelimesini tercih etmesi, şairin göndermede bulunmak istediği Türkçe bir deyim olan *nisan yağmurları* deymiyle alakalı olduğunu düşündürmektedir.

کند میوه را همچو باران نیشان

صدف وار در سینه گوهر شکوفه

Meyveyi nisan yağmuru gibi yapar
Cevheri göğüste sedef gibi yapar gonca

K 97/41-1362

Haziran ayının ismi dönem anlamıyla yaz ve kış tezatı bağlamında anılmaktadır. Şairin ilk mısra da kış dönemini anlatırken Farsça *Dey* (21 Aralık-20 Ocak) ismini kullanması, karşıtı olan yaz dönemini anlatırken doğrudan *haziran* kelimesini tercih etmesi de ilginçtir.

در ماه دی دریغ و تاسف خوری بسی

ای مرد پوستین به حزیران فروخته

Dey ayında çokça yakınır ve üzülürsün
Be hey adam kış elbiseni Haziran ayında satmışsın

K 44/5-176

Anlatılan dönemin Farsça ismi yerine Türkçede de kullanılmakta olan farklı bir takvim geleneğinde yer alan temmuz tercihi de daha evvel de ifade edildiği üzere Türkçedeki *temmuz güneşi/temmuz sıcağı* deymiyle yakından alakalı olsa gerektir.

مفر من در تست آنچنانک مردم را

در آفتاب تموزی بود مفر سایه

Benim sığınağım senin kapındır nasıl ki
Halk için temmuz güneşinde sığınak olur gölge

4. Divandaki Arapça Unsurlar

Seyf-i Fergânî, şiirlerinde çok sayıda Arapça kelime ve tamlama kullanmıştır. Ancak bu kullanımlar günlük dilde kullanılmakta olanlardır ve dilin akışını bozacak yahut şiir dilini ağırlaştıracak nitelikte değildirler. Şairin bazen de altıncı asırda oluşmuş gelenek üzere Arapça tabir ve tamlamaları da kullandığı görülmektedir. Seyf-i Fergânî'nin şiirlerinde tesbit edilen Arapça unsurların başlıcaları şunlardır: *entum 'alâ'l-haqqu'l-mûbîn, nuzhetu'l-nazîrîn, rûhu'l-emîn, rahmetu'l-'âlemîn, hablu'l-metîn, nûr-i 'ayn, eyne'l-mefer, kelîmullâh, hucetu'l-haqq, şadru'l-vefâ, ahâd, haqqe'l-yakîn, 'ayne'l-yakîn, bi'se'l-karîn, hude'l-li'l-muttakîn, enîsu'l-âşîkîn, ummu'l-kitâb, yedullâh, yemînullâh, bereketullâh, bârîkât-ı tecellî, tebârekallâh, rehîbu'l-cennân, levh-i ezel, rabbi'l-'âlemîn, hatemu'l-murselîn...* Bu kullanımlara örnek olarak şu beyitler anılabilir:

دلش مر غزار تذروان عشق

ز امطار حزن اندرو جویبار

Gönlü aşk sülûnlerinin bahçesidir onun

Hüzün yağmurlarından içinde ırmak var onun

K 76/32-870

تو چنان شاهی که در منشور دولت درج کرد

عشق تو عشاق را انتم علی الحق المبین

Sen öylesine bir padişahsın ki devlet fermanında ilan etti

Senin aşkın âşıklara hitaben siz apaçık bir gerçek üzerinesiniz

K 127/64-2023

در سخن معنی لفظش مایه آب حیات

گرد رخ مضمون خطش نزهت للناظرین

Konuşurken kelimelerinin anlamı ab-ı hayatın mayası

Yanağının çevresindeki çizgileri görenler için mutluluktur

K 127/64-2035

میان زمره خوبان تو حجت الحقی

ز بهر منکر آن حجتست برهان تیغ

Güzeller topluluğunda sen hucetu'l-haksın (gerçeğin delilisin)

O delili inkâr edenler için açık bir delildir kılıç

K 156/84-2678

اگر تو راه حق رفتی بسنتهای پیغمبر

احادیث تو چون قرآن هدی للمتقین باشد

Eğer sen peygamberin sünnetleriyle hak yoluna gittiysen

Senin hadislerin tıpkı Kur'an gibi hude'l-li'l-muttakin olur

K 167/95-2920

ای غافلان ز عشق کفر ثم بدینکم

وی عاشقان دوست آنیتم بماوجب

Ey aşktan gafil olanlar dininizi inkâr ettiniz

Ve ey dostun âşıkları gerekli olanı yerine getirdiniz

حیّ علی العشق گوید از قَبَلِ حق
با تو که کردی ز من سوال حقیقت ،

*Haydi, aşka diye seslenir Allah 'ın yanından
Bana hakikat sorusu soran sana*

K 83/35-1047

از توکلنا علی الله نقش کن بر وی اگر
جامه دینت خواهد از رنگ درویشی طراز
*Tevekkelnâ 'alâ 'llah ile süsle onu eğer
Din elbisesinin dervişlik rengi ile işlenmesini istersen*

K 151/80-2559

هر کجا رفتم غمت پیش از من آنجا رفته بود
گفتم از دست غمت این المفر باز آمدم
*Her nereye gittiysem senin gamın benden önce oraya gitmişti
Senin gamının elinden eyne'l-mefer (kaçış nereye)dedim tekrar geri geldim*

K 134/69-2173

تیر دعای من بنشانه نمی رسد
الرمی قد تواتر والسهم لایصیب
*Benim dua okum hedefe ulaşmıyor
Peşpeşe atışlar isabet etmiyor*

G 239/74-4280

من داعی توام باجابت امیدوار
داعیک لایرد و راجیک لایخیب
*Ben sana dua ediyorum icabet edeceğin umudıyla
Seni çağıran reddedilmez senden bekleyen eli boş dönmez*

G 239/74-4281

5. Divandaki Tarihî Şahsiyetler

Seyf-i Fergânî şiiirlerinde andığı yahut hitap ettiği şahısları ismen açıkça zikretmediği için eleştirilerine muhatab olan isimleri yahut bir vesileyle anılan kişileri tesbit etmenin imkânı yoktur. Divanında geçen ve kendisiyle muasır olan çok az sayıda şahsiyet ismi açıkça zikredilmektedir. Şairin divanında elli beş civarında tarihî şahsiyetin ismi geçmektedir. Divanda tesbit edilen tarihî şahsiyetler çalışmanın üçüncü bölümünde ilgili başlık altında ayrıntılı olarak verilmektedir. Bu şahsiyetlerden şairin yaşadığı dönemde yaşadığı tesbit edilen sekiz ismin bu bölümde anılması gerekli görülmüştür.

Gâzân Han (ö.703/1304), Müslüman olan ilk İlhanlı hükümdarıdır. Gâzân Han'a medhiye yazılmasının vesilesi de Müslüman olmasıdır. Şairin o dönemde Anadolu'nun içinde bulunduğu durumu Han'a arz ederek yardım talebinde bulunması da ikinci bir sebep olarak dikkat çekmektedir. Şair, Gâzân Han'ı *dünya şahlarının önderi ve örneği, zamanın padişahı,, adil temiz dinli, Ferîdûn'dan yüce* gibi övgü dolu sıfatlarla anmaktadır.

Fergânî'nin memduhu olan Cuveynî (ö. 683/1284), Hülâgu Han tarafından sahibdivanlığa getirilmiş ve Âbâkâ Han döneminde de görevine devam etmiştir. Cuveynî, Âbâkâ tarafından 676/1277'de büyük yetkilerle Anadolu'ya da gönderilmiştir. Cuveynî, Kazvin ve Zencan arasında Eher

230

7. Divanda Adı Geçen Eserler

Seyf-i Fergânî, eser adı olarak Hz. Ali'nin *Nehcu'l-Belâgâ*'sını, İbn-i Sînâ'nın *İşârât*'ını ve *Kânûn*'unu, Sa'dî'nin *Gülistan*'ını anmaktadır. Şair, genel olarak kitabı ve ilmi önemsemektedir. Şair, *dinini eserlerle güçlendir, aradığını kitaplarda ara, Kur'an ve din kaynaklarında aramayanların hak yolu kaybettiklerini* ifade etmektedir.

سیف فرغانی برو آثار دین داران بجان
در کتب می جو، قوی می کن بدان آثار دین
Seyf-i Fergâni git dindarların eserlerini can ile
Kitaplarda ara, o eserlerle güçlendir dinini
خلق در دنیای باطل راه حق گم کرده اند
چون نمی جویند در قرآن و در اخبار دین
Halk batıl dünyada hak yolu kaybetmiştir
Kuran ve din kaynaklarında aramadıkları için

K 180/107-3171-3172

Nehcu'l-Belâgâ, Hz. Ali'nin eseridir. *Nehcu'l-Belâgâ*, isminin lügat manasını da hatırlatacak şekilde bir benzetme bağlamında kullanılmaktadır. Burada şair *böylesi bir belağatla şiir söyleyen kişinin Haydar olacağını söyleyerek* eseriyle birlikte Hz. Ali'nin Haydar lakabını da anmaktadır.

برین نهج که تویی با چنین بلاغت شعر
تو حیدری نزند با تو هر سخن دان تیغ
Böylesine bir belağatla şiir söylediğin bu üslubda
Sen Haydar'sın her söz bilen senle kılıç sallayamaz

K 157/84-2742

İbn-i Sînâ'nın tıp ile ilgili kaleme alınmış olup orijinal ismi *el-Kânûn fî't-tıb* olan ancak *Kânûn* şeklinde ünlünen eseridir. Şair de burada *şifanın Kânûn'da aranmaması gerektiğini, asıl aranması gereken yerin Kur'an olduğunu* belirterek okuru doğru bilgi için Kur'an'a yönlendirmektedir.

ز دارو ها که در قانون نوشتست
مجوی صحت که چون قرآن شفایم
Kânûn'da yazılı olan ilaçlardan
Sağlık arama zira Kur'an'dır şifam

K 53/14-357

İşârât, İbn-i Sînâ'nın *İşâretler ve Telmihler* kitabıdır. Mantık, fizik ve metafizik bölümlerinden müteşekkil bu eser yirmi bölüm olarak kaleme alınmıştır. Orijinal ismi *İşârât ve'l-tembihât* şeklindedir. Şair, burada muhtemelen *İşârât*'ın yoğunluğuna göndermede bulunarak *İşârât* ile meşgul olanın haberlerden, hatta müjdelerden dahi habersiz kaldığını söylemektedir.

بسمع جانش بشارات ره روان نرسید
کسی که ره به اشارات پورسینا رفت
Can kulağıyla yolcuların müjdesine yetişmedi
İbn-i Sînâ'nın İşârât'ına yolu düşen kimsenin

K 70/27-746

Şair, Sa‘dî’nin ünlü eseri *Gülistân*’ı isminin lügat manası bağlamında anmakta ve *gülün dikeninin kendisinin payına düştüğünü* söylemektedir. Diğer beyitte de Sa‘dî’nin şiirini bir bülbüle benzetmekte ve gül ile bülbül arasında tenasub kurarak her yerin gül bahçesi olduğunu ifade etmektedir.

زین گلستان بسیف فرغانی

خار دادی مدام و خرما هم

Bu Gülistân’dan Seyf-i Fergânî’ye

Diken vermişsin ve bir de hurma

K 72/28-781

بلبل طبع او صغیری زد

همه آفاق گلستان بگرفت

Onun şiirinin bülbülü bir ıslık çaldı

Bütün ufukları Gülistan kapladı

K 109/50-1640

8. Divanda Adı Geçen Kavim ve Topluluklar

Seyf-i Fergânî Divanı’nda Anadoluîlular, Araplar, Farslar, Tatarlar, Kürtler, Türkler, Ermeniler ve Zenciler gibi çok sayıda kavim isimi zikredilmektedir.

Anadoluîlular (Rûmiyân), müstakil bir kavim olarak değil, Anadolu coğrafyasında yaşamakta olan insanlar için genel bir isimlendirme olarak ifade edilmektedir.

Araplar, İslâm öncesi şiir gelenekleri, Hz. Peygamber’e karşı mücadeleleri ve Müslüman olduktan sonra da Sâsânîlere karşı zafer kazanmaları bağlamında anılırlar.

Farslar doğrudan anılmazken sadece Hüsrev ve Şirin hikâyesine yapılan göndermede bir benzetilen olarak anılmaktadır.

Tatarlar doğrudan geçmez ancak *Tatarların* halkı yükümlü tuttuğu vergi anlamında yarlık kelimesiyle birlikte zikredilmektedir.

Kürtler, Seyf-i Fergânî’nin şiirinde sadece bir beyitte hırka giymeleri vesilesiyle benzetilen olarak anılmaktadır.

Türkler, Seyf-i Fergânî’nin şiirinde en çok anılan kavimdir. Türkler genellikle olumsuz olarak anılmaktadırlar. Şairin bu olumsuzluğun temel nedeni olarak Ahmed Ateş, *onun göçebe Türkleri beğenmemesi, yerleşik ve göçebe şeklindeki iki ayrı düzenin birbirine uymaması ile açıklanabilir* demektedir.⁹ Sürekli isyan etmeleri nedeniyle genellikle olumsuz olarak anılmaktadırlar. O dönemde *Türkmenlerin* şehir merkezlerine baskın yapmaları, yağmacılıkları vurgulanmaktadır. Bu devirde göçebe unsurlar, baskın, yağma ve her türlü saldırılar ile şehirli ahaliye büyük zarar verirlerdi. Türk kelimesi iki beyitte de *güzel* anlamında kullanılmıştır.

Ermeniler, sadece bir beyitte anılmaktadırlar. Bu beyitte de etnik köken vurgusundan ziyade din vurgusu ön plandadır.

Zenciler, sadece bir beyitte anılmaktadırlar. Bir etnik vurgudan ziyade siyahi renkleri bağlamında benzetilen olarak anılmaktadır. İlgili beyitler çalışmanın üçüncü bölümünde ilgili başlık altında teferruatıyla verilmektedir.

10. Divanda Adı Geçen Ülkeler ve Şehirler

Seyf-i Fergânî Divanı’nda 36 şehir ve ülke ismi geçmektedir. Bu şehirlerin ilki şairin yaşadığı şehir olan *Aksaray*’dır. Şair *Aksaray*’ı bir beyitte meskeni olarak anarken diğer beyitte de dervişlerin, güçsüzlerin şehri evi ve memleketi olarak zikretmektedir.

⁹ Ateş, Ahmed; “Anadolu’nun Unutulmuş Büyük Bir Şairi”, s. 430.

Alamût bölgesi de Hasan Sabbâh'ın mekânı olan ünlü Alamût kalesi vesilesiyle anılmaktadır.

Anadolu, Seyf-i Fergânî'nin şiirinde Mısır'dan sonra en çok adı geçen ikinci memleketidir. *Anadolu*, Seyf'in şiirinde *Rûm* şeklinde anılmaktadır. Seyf'in şiirinden anlaşıldığı üzere o dönemde çok zor günler geçiren Anadolu'nun durumu açıkça tasvir edilmektedir. Anadolu mihnetin merkezi, gurbetlik olarak zikredilmektedir.

Afganistan'ın vilayetlerinden ve yakut madeniyle ünlü olan *Bedehşân*, şiirde sadece bir kez anılmaktadır. İslâm medeniyetinin önemli ilim merkezlerinden birisi olan *Buhara*, ancak Seyf'in şiirinde hükümeti/tahtı ile ilgili olarak anılmaktadır.

Çin, Seyf-i Fergânî'nin şiirinde dört beyitte anılmaktadır. İlkinde *ilim Çin'de de olsa* hadis-i şerifine telmihle anılmakta, ikinci beyitte *Çin ceylanı* münasebetiyle anılmakta, üçüncü beyitte *Çinli güzeller* münasebetiyle anılmakta ve son beyitte ise *dindar olanın düşmanı Anadolu ve Çin olur* şeklinde bir ifadeyle mübalağalı olarak anılmaktadır.

Ermenistan, Seyf-i Fergânî'nin şiirinde bir beyitte Şîrîn münasebetiyle *Ermen* şeklinde anılmaktadır.

İran, Seyf-i Fergânî'nin şiirinde dört beyitte anılmaktadır. İlkinde Hz. Ömer'in İran'ı feth etmesi vesilesiyle, ikinci beyitte İran'ın Devân çölü münasebetiyle anılırken üçüncü beyitte ünlü kahraman Zâl ile ilgilili olarak kullanılırken son beyitte ise *İran'a sefer yapacak olanın muzaffer olacağı* şeklindeki bir ifadede anılmaktadır. Üç beyitte *İran* kelimesi ile anılırken birinde *'Acem mülkü* olarak anılmaktadır. İran'ın ünlü şehri

İsfahan, Seyf'in şiirinde üç beyitte anılmaktadır. İlk iki beyitte sürmesi münasebetiyle anılırken diğer beyitte de şairleri bağlamında zikredilmektedir.

Gazneliler merkezi olan *Gazne* şehri Seyf'in şiirinde bir kez ve Gaznelilerin saltanatının çökmesi münasebetiyle geçmektedir.

Hicâz, Müslümanlar açısından önemli bir bölgedir. Divanda sadece bir beyitte ve bölge ismi olarak anılırken orada da Kâbe münasebetiyle anılmaktadır.

Horasan, Seyf'in şiirinde tek beyitte o da Selçukluların hâkimiyetine geçmesi münasebetiyle anılmaktadır.

Çin'in Uygur-Sincan bölgesinde ve ipek yolu güzergâhı üzerinde yer alan bir şehir olan *Hoten* güzelleri münasebetiyle anılmıştır.

İran'ın kuzeyindeki *Kazvîn*, burayı üs olarak kullanan Hasan Sabbâh münasebetiyle anılmıştır.

Ken'ân, Hz. Yûsuf'un memleketidir ve Seyf-i Fergânî'nin şiirinde de bu münasebetle anılmakta ve Hz. Yûsuf ile birlikte zikredilmektedir. Hz. Hüseyin'in şehid edildiği mekân olan Kerbelâ, Seyf'in şiirinde de bu münasebetle anılmaktadır.

Kerbelâ, Kerbelâ faciasının yaşandığı yer olmasından dolayı anılan facia, Yezîd ve Hz. Hüseyin ile birlikte zikredilmektedir.

İran coğrafyası şehirlerinden olan *Kirmân*, kimyonuyla ünlüdür ve Seyf'in şiirinde de bu münasebetle anılmaktadır.

Müslümanların ilk kıblesi olup Filistin'de bulunan *Kudüs* iki beyitte anılmaktadır. İlkinde Hz. Meryem'in memleketi olarak anılırken ikincisinde bir benzetilen olarak kullanılmaktadır.

Hz. Şuayb'ın memleketi olan *Medyen*, Hz. Mûsâ'nın Medyen yolculuğu ve oradaki ikameti münasebetiyle anılmaktadır.

Müslümanlar için kutlu şehirlerin başında gelen *Mekke-i mükerre*, Seyf'in şiirinde üç beyitte geçmektedir. İlk beyitte hac ibadeti ve hacılar münasebetiyle anılırken ikinci beyitte Semûd şehri tarif edilirken yön belirteci olarak kullanılmış ve son beyitte de zemzem kuyusu münasebetiyle anılmıştır.

Seyf-i Fergânî'nin şiirinde adı en çok anılan ülke *Mısır*'dır. Biri hariç on beş beyitin tamamında da Hz. Yûsuf münasebetiyle anılırken bir beyitte de Hz. Musâ münasebetiyle anılmaktadır.

Merv şehri, sadece bir beyitte Selçukluların başkenti olması münasebetiyle anılmaktadır.

Orta Asya ve Doğu İran bölgesinde kurulmuş bir devlet olan *Sâmânîler* bir beyitte, ipek yolu güzergâhı ve Buhara hükümeti/tahtı ve Gazneli hükümdarı Sebuktegîn'in saldırısı münasebetiyle anılmaktadır.

Sâsânîler sadece bir beyitte, Müslümanlara karşı yenilmeleri münasebetiyle nefisle mücadelede bir benzetilen olarak anılmaktadır.

Hız. Süleyman'ın kıssasında adı geçen Belkıs'ın memleketi olan *Sebâ*, Seyf'in şiirinde de Hız. Süleyman ve Belkıs münasebetiyle anılmaktadır.

Selçuklular, Seyf'in şiirinde iki beyitte anılmaktadır. İlkinde Merv'deki saltanatlarının yıkılması, ikincisinde ise Horasan'ı almaları münasebetiyle anılmaktadırlar.

Semûd kavminin şehri olan Semûd sadece bir yerde geçmektedir. Şam'dan Mekke'ye gidilen güzergâhta bulunan Semûd şehrinin harabelerinin ibret amaçlı görülmesi ve onlarınkine benzer evler yapılmaması tavsiyesi bağlamında anılmaktadır.

Dönemin son derece önemli şehirlerinden olan *Şam* şehri, Seyf'in şiirinde iki beyitte anılmaktadır. Her iki beyitte de güzergâh tarif edilirken belirleyici olarak kullanılmaktadır.

Şîrâz şehri sadece bir beyitte o da şairin Sa'dî ile yazışmaları münasebetiyle bir özlem ifadesi olarak anılmaktadır.

Şîrvânşâhların merkezi olan *Şîrvân* şehri Hâkânî-yi Şîrvânî münasebetiyle bir beyitte anılmaktadır.

Tarâz (Talas), Kazakistan'ın Jambıl Eyaleti'nin merkezi olan bir şehirdir. Güney Kazakistan'da, Kırgızistan sınırına yakın olup Talas Nehri üzerindedir. Seyf'in şiirinde Türkçe-Arapça münasebetiyle bir beyitte anılmaktadır.

Tebriz şehri üç beyitte anılmaktadır. İlk beyitte Seyf-i Fergânî'nin bir süre Tebriz'de ikamet etmesi münasebetiyle anılırken ikincisinde bir özlem ifadesinde ve son beyitte de Gâzân Han münasebetiyle anılmaktadır.

Turân ülkesi iki beyitte anılmaktadır. Her iki beyitte de İran-Turan tezağıyla kullanılmaktadır.

Ummân, sadece bir beyitte o da denizi münasebetiyle *Umman Denizi* şeklinde anılmaktadır.

Yemen, sadece bir beyitte ve o da dönemin ticaret merkezi olması münasebetiyle anılmaktadır.

SONUÇ

Farsça edebiyatta da sosyoloji bilimi açısından değerlendirme ve incelenmeyi gerektiren eleştirel edebiyat ve onun sosyal arka planıdır. Bu çalışmanın konusu olan Seyf-i Fergânî de şiirinde Moğol döneminin sosyal çöküntü durumunu açık bir şekilde işlemiştir. Seyf'in şiiri döneminin sosyal ve siyasi durumuyla birebir örtüşmektedir. Döneme ilişkin son derece net fotoğraflar sunmaktadır. Seyf şiirlerinde dönemin şahsiyetlerine yönelik bir taraftan sert eleştiriler dile getirirken öte yandan nasihatlerde de bulunmaktadır. Şair eleştirilerini, ahlaki, siyasi konularda yoğunlaştırmakta ve gerek kamu görevlisi şahıslara gerekse de kamu kurumlarına yönelik de sert eleştirilerde bulunmaktadır.

Seyf-i Fergânî'nin Moğollar döneminde yaşaması ise onun şiirinin önemine önem katmaktadır. Zira anılan dönemde toplumsal hayat bütün boyutlarıyla çok yoğun bir baskı görmeye başlamıştı. Bu dönemde ekonomik sıkıntılar baş göstermiş, güvenlik sorunları ciddi boyutlara ulaşmış ve emirlerin, egemenlerin, kamu görevlilerinin ahlaki çöküşü had safhaya ulaşmıştı. Hicri yedinci ve sekizinci yüzyılda, önceki dönemlere oranla eleştirel düşünceler ve şiirlerin sayısında artış olduğu görülebilmektedir. Moğolların istilasıyla birlikte toplumsal yozlaşmanın hızlı bir şekilde artması ve çok sayıda katliamın yaşanması toplumun her kesiminde ve özellikle de şairlerde yüksek düzeyde bir hassasiyet oluşmasına neden olmuştur. Bütün bu nedenler bu dönemde eleştirel şiirin çok daha ön plana çıkmasına sebebiyet vermiştir. Seyf-i Fergânî de anılan dönemde yaşanmış bunca olumsuzluğu güzel bir ifadeyle söze döken en önemli şairlerin başında gelmektedir.

Elimizde günümüze dek bir müellif hattı olmak üzere ulaşan üç nüshası bulunan Seyf-i Fergânî Dîvânı içerdiği bilgiler itibariyle başta tarihçiler olmak üzere dönem çalışan araştırmacılara oldukça malzeme üreten önemli bir eserdir.

KAYNAKÇA

- Ateş, Ahmed, "Anadolu'nun Unutulmuş Büyük Bir Şairi: Sayf al-Dîn Muhammed al Fargânî", *TTK Belleten*, XXIII/91 (1959), s. 416.
- Ateş, Ahmed, *İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler I*, MEB, İstanbul, 1968.
- Çiftçi, Hasan, *Ubeyd-i Zâkânî: Toplumsal Görüşleri, Ahlâk ve Felsefesi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Erzurum, 1996.
- Darâbi, Şukûfe, *Cilvehâ-yi 'İrfân ve Tesevvuf der Dîvân-i Seyf-i Fergânî*, Pâyânnâme-yi Kârşinâsî-yi Erşed, Gurûh-i Zebân u Edebiyât-i Fârsî, Dânişkede-yi 'Ulûm-i İnsânî, Dânişgâh-i Peyâm-i Nûr, Ahvâz, 1385.
- Değirmençay, Veyis, *Farsça Şiir Söyleyen Osmanlı Şairleri*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, No: 1023, Erzurum, 2013.
- Enûşe, Hesên, (Ed.) *Dânişnâme-yi Edeb-i Pârsî*, VI. Cilt, -Ânâtolî ve Bâlkân-, İntişârât-i Teb' o Neşr, Tahran, 1384.
- Furûzânfer, Bedî'uzzemân, *Sohen o Sohenverân*, Çâp-i Pencom, İntişârât-i Harezmi, Tehran, 1380.
- Hamîdiyân, Sa'îd, "Tefâvut-i Reh ez-Sa'dî tâ Seyf-i Fergânî", *Faslnâme-yi Tehessusî-yi Zebân u Edebiyât-i Fârsî*, Sâl-i Evvel, Şomâre-yi Yek, Pejohişgâh-i 'Ulûm-i İnsânî, Tahran, 1389.
- Hayyampûr, 'Abdurresûl, *Ferheng-i Sohenverân*, İntişârât-i Telâye, Tahran, 1393.
- Hidâyetî, Pervîn, *Nekd-i İctimâ'î-yi Eş'âr-i Seyf-i Fergânî*, Pâyânnâme-yi Kârşinâsî-yi Erşed, Dânişgâh-i Zehrâ, Dânişkede-yi Edebiyât, Zebânâ ve Târîh, 1385.
- İbrâhîmpûr, 'Ali Honerî, *Berresî ve Tehlîl-i 'İlm-i Beyân der Dîvân-i Seyf-i Fergânî*, Pâyânnâme-yi Kârşinâsî-yi Erşed, Dânişgâh-i İmâm Homeynî, Dânişkede-yi Ulûm-i İnsânî, 1392.
- Kezâyî, Hâdî, *Zindegînâme-yi Nivisendegân ve Şâ'irân ez Rûdekî ta Dovletâbâdî*, İntişârât-i Behzâd, Tahran, 1386.
- Mahînfâr, Sayyâra, "Farğânî, Sayf-Al-Dîn Moḥammad", *Encyclopaedia Iranica*, December 15, 1999 (Erişim) <http://www.iranicaonline.org/articles/persian-authors-2>, 03.06.2016.
- Riyâhî, Muhammed Emîn, *Zebân u Edeb-i Fârsî der Kelemrov-i 'Osmânî*, Tahran 1369.
- Safâ, Zebîhullâh, *Dîvân-i Seyf-i Fergânî*, Bâ teshîh ve makeddîme-yi Zebîhullâh-i Safâ, İntişârât-i Firdevs, Tahran, 1392.
- Safâ, Zebîhullâh, *Târîh-i Edebiyât der Îrân*, I-V, İntişârât-i Firdevs, Tahran 1390.
- Savaş, Rıza, "Cuveynî", *DİA*, C.VII.
- Seyf-i Fergânî, *Dîvân*, İntişârât-i Firdevs, Tahran, 1392.
- Şîrâzî, Sa'dî, *Gülistan*, Çev: Adnan Karaismailoğlu, Akçağ Yay., Ankara, 2004.
- Yazıcı, Tahsin, "Fergana", *DİA*, XII. Cilt, s. 375.
- Yıldırım, Nimet, "Seyf-i Fergânî", *DİA*, XXXVII. Cilt, s. 27.
- Yılmaz, Ozan, *Gülistân Şerhi (Sûdî-yi Bosnevî)*, Çamlıca Yay., İstanbul, 2012.
- Zerrînkûb, 'Abdülhuseyn, *Ez Guzeşte-yi Edebî-yi Îrân*, İntişârât-i Sohen, Tahran, 1385.
- Zeynîvend, Muhammed Sâdık, *Bâztâb-i Mesâ'il-i İctimâ'î ve Bâverhâ-yi Mezhebî der Dîvân-i Seyf-i Fergânî*, Pejohişgâh-i 'Ulûm-i İnsânî ve Mutâle'ât-i Ferheng, Behmen, 1387.